

Simbolički aspekti nasljeđa bosanske kraljice Katarine u 16. stoljeću*

STJEPAN ĆOSIĆ
Institut za istraživanje
migracija, Zagreb
Institut for Migration Research, Zagreb
E-mail: stjepan.cosic1@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.47960/2712-1844.2025.11.71>
UDK: 929.5 (497.6) "15"
929.5Kosača-Kotromanić, K.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 24. prosinca 2024.
Prihvaćeno: 20. svibnja 2025.

Sažetak

U članku se analiziraju različiti reprezentacijski aspekti baštine bosanske kraljice Katarine u kontekstu identitetskih nastojanja i protuosmanske politike protagonista humanističkog ilirizma potkraj 16. stoljeća. Redom se raspravlja o nastanku i sadržaju *Rodoslovlja gospode bosanske*, slici uskrsloga Krista i kralja Stjepana Tomaša, Katarininu grbu u *Rodoslovlju* kao kôdu za tumačenje ideje "prijenosa kraljevstva", o sudbini kraljičine nadgrobne ploče i epitafa, ulozi albanskih Angela u promicanju Katarinine carske genealogije, kraljičinu testamentu i konačno, o "izboru" njezina portreta u duhu romantičnog historicizma 19. stoljeća.

Ključne riječi: kraljica Katarina Kosača Kotromanić; simbolika; heraldika; kraljičina oporuka; kraljičina nadgrobna ploča; ranonovovjekovni ilirizam; plemićki rod Angel.

* Rad je izrađen u sklopu projekta Hrvatske zaklade za znanost - Pluralitet aktera u Dubrovačkoj Republici: politika i društvo, institucije i praksa (PLURACTA) IP-2022-10-4560.

Bosnian Queen Katarina – Symbolic Aspects of her Legacy in 16th Century

Original scientific article
Received: 24 December 2024
Accepted: 20 May 2025

Summary

The paper examines various representational aspects of the heritage of the Bosnian Queen Katarina (1425-1478) in the context of identity efforts and anti-Ottoman politics of the protagonists of humanistic Illyrianism at the end of the 16th century. It is discussed about the origin and content of the *Genealogy of the Bosnian Lords* from 1584 and the painting of the *Resurrected Christ and King Stjepan Tomaš* from 1461, Catherine's coat of arms in the *Genealogy* as a code for interpreting the idea of *Translatio regni* to the Holy See and the fate of the queen's tombstone with the epitaphs and coats of arms. The role of the Albanian noble family Angeli (alb. Engjëlli) in promoting their own and Catherine's imperial genealogy, as well as the unquestionability of her testament and finally the "selection" of the queen's portrait in the spirit of romantic historicism of the 19th century, are discussed in particular.

Keywords: Bosnian queen Katarina Kosača Kotromanić; Heraldry; Symbolism; Queen's will; Queen's tombstone in Rome; Early modern Illyrianism; Albanian noble family Angel.

Uvod

Tekst koji slijedi posvećen je analizi povijesnih izvora i artefakata povezanih sa simbolikom i reprezentacijom političke baštine pretposljednje bosanske kraljice Katarine Kosača Kotromanić tijekom 16. stoljeća. Većina gradiva povezana je s idejom *translatio regni*, o prijenosu bosanske krune na Svetu Stolicu, koju su hrvatske intelektualne elite ideološki oblikovale i rabile u kontekstu ranonovovjekovnog humanističkog ilirizma. Redom se raspravlja o nastanku i sadržaju *Rodoslovlja gospode bosanske*, slici uskrsloga Krista i kralja Stjepana Tomaša, Katarininu grbu u *Rodoslovlju* kao kôdu za tumačenje ideje "prijenosa kraljevstva", o sudbini kraljičine nadgrobne ploče i epitafa, ulozi albanskih Angela u promicanju Katarinine carske genealogije, kraljičinu testamentu i konačno, o jednoj modernoj refleksiji u vidu "izbora" njezina portreta u duhu romantičnog historizma 19. stoljeća.

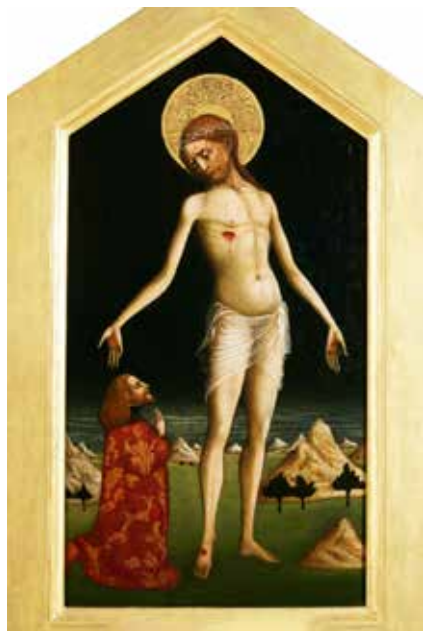
O Rodoslovlju gospode bosanske u kontekstu humanističkog ilirizma

Dokument u literaturi poznat pod nazivom *Rodoslovlje gospode bosanske* (Sutjesko rodoslovlje, dalje: *Rodoslovlje*), nastao je 1584. godine prema zamisli slanskoga kapetana i brodovlasnika u španjolskoj službi Petra Iveljića Grgurića Ohmućevića (c. 1552.-1596.). *Rodoslovlje* je oblikom bilo prilagođeno okviru i pričvršćeno na poleđini slike dubrovačkoga slikara Lovra Dobričevića s motivom uskrsloga Krista pred kojim kleči bosanski kralj Stjepan Tomaš (1411.-1461.), a koja je nastala 1461./1462. godine.¹ Posrijedi je vjersko-politička relikvija, odnosno heraldički kriptogram kojim se evocira predosmanska vlast u Bosni i Humu. Naime, na *Rodoslovlju* je, uz ćirilicu genealogiju (stiliziranu lozu) Kotromanića i Nemanjića, oslikana kompozicija zemaljskih i dinastičkih grbova na štitovima poljskoga tipa. Ova "dvostruka" relikvija čuvala se u Franjevačkome samostanu u Kraljevskoj Sutjesci do 1871. godine. Tada su je bosanski franjevci, s brojnim drugim umjetninama, dali na čuvanje biskupu Strossmayeru i danas je pohranjena u Galeriji starih majstora HAZU.² Po svome sadržaju *Rodoslovlje* je u uskoj vezi s *Korjenić-Neoričevim grbovnikom* iz 1595. godine te zajedno predstavljaju likovnu i simboličku artikulaciju ranonovovjekovnog ilirizma.³

¹ *Rodoslovlje* je istih dimenzija kao i slika uskrsloga Krista i kralja s okvirom (51,8 x 27,8). Oslikano je i ispisano na papiru, vjerojatno tušem u boji i veoma je oštećeno. Signifikantni su nalazi restauratora nakon analize i restauracije: "... moglo se zaključiti da je posrijedi dokument na papiru, zalijepljen škrobnim ljepilom na poleđinu drvene podloge slike. Sam dokument bio je prekriven slojem želatine, što je upućivalo na to da je dokument, moguće, trebao ostaviti dojam da je izrađen na pergameni, čime bi dobio na vrijednosti i autentičnost." ANDREJA DRAGOJEVIĆ, "Konzervatorsko-restauratorski radovi na rodoslovlju obitelji Ohmućević", u: *Portal*, 1, Zagreb, 2010., str. 110-111.

² Tom su prilikom umjetnine bosanskih samostana bile popisane, ali nije bio sastavljen poseban ugovor pa unatoč želji franjevacu nisu nikad vraćene. O širem kontekstu toga problema vidi: BERISLAV GAVRANOVIĆ, "Sudbina važnijih starih dragocijenosti iz naših triju historijskih samostana i biskup Strossmayer", u: *Dobri pastir*, XIII.-XIV., sv. 1-4, Sarajevo, 1964., str. 225-270.

³ Tezu o Ohmućeviću kao autoru *Rodoslovlja* prvi je postavio VLADIMIR SOLOVJEV u članku "Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmućević", u: *Glasnik Skopskog učenog društva*, 12, Skopje, 1933., str. 79-124 (ćir.). O kontekstu nastanka *Rodoslovlja* i ilirske heraldike te o relevantnoj literaturi vidi: STJEPAN

Slika 1. Lovro Dobričević, Uskrsli Krist i kralj Stjepan Tomaš, 1461./1462. Tempera na dasci, 51,8 x 27,8 cm.

U duhu humanističke učenosti, a u sklopu integracijskih i identitetskih težnji, etnonimi dalmatinski, bosanski, *slavonski* (*slovinski*) i hrvatski od kraja 15. stoljeća postupno su potiskivani povijesnim sinonimom "ilirski" (*natio Illyrica*). Tom antičkom odrednicom uglavnom su bile obuhvaćene etničke granice naroda koji je nastavao Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu, neovisno pod čijom se vlašću nalazio. Ikonografija i sadržaj *Rodoslovlja* i *Grbovnika* svjedoči nam o pojavi političke ideologije prožete obnoviteljskim i protuosmanskim planovima koju su više od stotinu godina nakon pada Bosne razvile i širile domaće crkvene i intelektualne elite potaknute prvim značajnijim kršćanskim pobjedama kod Lepanta 1571. i Siska 1593. godine. Uz ideju "Ilirskoga carstva" koje je trebalo biti

Ćosić, *Ideologija rodoslovlja. Korjenic-Neoričev grbovnik iz 1595.*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2015., str. 101-111. O Petru Ohmućeviću vidi: STJEPAN ĆOSIĆ – DANKO ZELIĆ, "Petar Iveljić Grgurić Ohmućević – čovjek s tri prezimena i tri domovine", u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 60, Zagreb – Dubrovnik, 2022., str. 133-170.

uspostavljeno nakon protjerivanja Turaka, središnji simbolički *topos* u tim je zamislama zauzimalo Bosansko Kraljevstvo kao srce imaginarne Ilirije.

Nakon osmanskog osvajanja Bosne 1463. i dekapitacije kralja Stjepana Tomaševića (1438.-1463.), koji je vjenčanjem za Maru, kći Lazara Brankovića (1421.-1458.), od 1459. godine baštinio i titulu srpskog despota, vladarska kuća Kotromanića *de facto* je zatrta. Posljednja volja u oporuci žene pretposljednega bosanskoga kralja Stjepana Tomaša, kraljice majke Katarine Kosače (1425.-1478.), bila je da kraljevstvo preuzme papa Siksto IV. i preda ga njezinu sinu ako se on vrati u krilo kršćanstva. Historijska svijest o toj testamentarnoj volji koja nije mogla biti realizirana zaživjela je u novim povijesnim okolnostima. Čitavo stoljeće nakon Katarinine smrti u Rimu 1478. godine, na više se strana oblikovala ideološko-simbolička koncepcija "Ilirskog carstva" koja je podrazumijevala kršćansku *reconquistu* na jugoistoku Europe. Stari bosanski i humski velikaši, zajedno s dinastijom Kotromanića, nestali su s povijesne pozornice, a na njihovo je mjesto stupio novi "prijestolni" krug okupljen oko Ohmućevića, njihovih srodnika i sljedbenika koji su se redom pozivali na svoje predosmansko plemstvo i nekadašnje posjede u Bosni i Humu. S obzirom na svetu papinsku krunu i baštinu Nemanjića, *translatio regni* Bosanskoga Kraljevstva počivao je na legitimitetu kralja Stjepana Tomaševića, odnosno na genealogiji i oporuci kraljice Katarine. U tom drugom stupnju apostrofira se papinsko nasljeđe pa se od Svete Stolicе očekuje vodeća uloga u oslobađanju *Ilirije*. Dakako, sva su ta nastojanja, unatoč znatnoj aproprijaciji pravoslavnih protagonista u političkom sadržaju i simbolici imala isključivo katolički pa i prozelitski karakter. Štoviše, pojavu humanističkog "ilirskog" ideologema treba razumjeti u širem kontekstu krusadističkih planova papinstva, carske dinastije Habsburgovaca i španjolskih kraljeva, te o njima ovisnih talijanskih vladara na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće. O tome postoji opsežna historiografska literatura, a za nastanak *Rodoslovlja* iz 1584. i prvog ilirskoga grbovnika iz 1595. godine važni su neki aspekti tadašnje političke konstelacije.⁴

⁴ O širem kontekstu tih zbivanja i dodatnoj literaturi vidi: ANGELO TAMBORA, *Gli stati italiani, l'Europa e il problema turco*, Leo S. Olschki, Firenze, 1961.; PETER BARTL, *Der Westbalkan zwischen Spanischer Monarchie und*

U planovima za protjerivanje Osmanlija labavi je zapadni savez ozbiljno računao na pomoć kršćanskoga stanovništva s obje strane *limesa*, osobito na slavenskom jugoistoku Europe i u Albaniji. Zbog svoje gospodarske snage i položaja Dubrovačka je Republika u tome imala važno mjesto. Stoga nije čudno da se dio domaće elite, okupljen oko moćnih brodovlasnika u španjolskoj i napuljskoj službi i svećenika oko bratovštine sv. Jeronima djelatno uključio u grandiozne zamisli o "obnovi" virtualnog "Ilirskoga carstva". U tome su ih potajno pratili i podržavali franjevci provincije Bosne Srebrene pod osmanskom vlašću. Na čelu lige svojim je duhovnim autoritetom stajao papa Klement VIII. (1592.-1606.), koji je provodio obnoviteljske odluke Tridentskoga koncila, a kao papinska prethodnica, u tim su aktivnostima svoje mjesto imali i isusovački misionari na Balkanu. Očekujući nove titule i "povrat" golemih feuda neki pripadnici toga kruga sudjelovali su u višegodišnjim političkim i vojno-obavještajnim akcijama oko podizanja protuosmanskog ustanka, od kojega se na kraju ipak odustalo.

Ideologija ilirizma imala je više žarišta. Uz krug kapetanskih i brodovlasničkih rodova iz Dubrovačkoga primorja i otoka u španjolskoj službi na čelu s Grgurićima-Ohmućevićima, Dolisti-Tasovčićima, Korjenić-Neorić-Jerinićima i franjevcima u Slanom i u Bosni te protuosmanski orijentiranu frakciju dubrovačke vlastele, čiji su eksponenti bili pisci Mavro Orbini i Jakov Luccari, nezaobilaznu ulogu u njezinu širenju imao je i krug hrvatskih klerika i intelektualaca oko bratovštine i kaptola uz crkvu sv. Jeronima u Rimu. Važnu ulogu u *Rodoslovlju*, a najvažniju u *Grbovniku* imao je kult sv. Jeronima koji

Osmanischem Reich. Zur Türkenkriegs problematik an der Wende von 16. zum 17. Jahrhundert, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1974.; ZDENKO ZLATAR, *Our Kingdom Come. The Counter reformation, the Republic of Dubrovnik and the Liberation of the Balkan Slavs*, Columbia University Press, New York, 1992.; STJEPAN ĆOSIĆ – NENAD VEKARIĆ, *Dubrovačka vlastela između roda i države. Salamankezi i sorbonezi*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik, 2005.; ANTAL MOLNÁR, *Le Saint-siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie ottomane 1572-1642.*, Bibliotheca Academiae Hungariae Roma, Rome – Budapest, 2007.; ZRINKA BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.; PREDRAG BELIĆ, *Isusovci i Južni Slaveni u XVI. stoljeću*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2019.

je od vremena pape Siksta V. (1585.-1590.) uspostavljen kao čvrsti oslonac humanističkog ilirizma. Svojim simboličkim sadržajem on je bio poduprt rodoslovljima, grbovnicima, natpisima, umjetninama, konstruiranim ispravama i povijesnim tekstovima. Ipak, politički zamah nove ideologije bio je kratkotrajan i jenjao je s propašću protuosmanskih planova, da bi u novim okolnostima, nakon Žitvanškoga mira 1606. godine postupno zamro. Materijalnim slabljenjem i osipanjem vodećih primorskih rodova i općom gospodarskom krizom, politički mit ugrađen u sadržaj *Rodoslovlja* i *Grbovnika* izgubio je svoju pokretačku snagu i postupno pao u zaborav. Od ambicioznoga programa ostali su samo prerisi i varijante *ilirske heraldike* kao mediji za lokalne i osobne ambicije koje je bilo sve teže povezati s političkom konstrukcijom u sklopu koje su nastali.

Slika 2. Rodoslovlje gospode bosanske iz 1584. godine. Tuš na papiru, 51,8 x 27,8 cm.

O sadržaju Rodoslovlja gospode bosanske

Borduru *Rodoslovlja* čine poznata znamenja "ilirskih kraljevina" i dinastija. Na dnu lijevo, niz počinje grbom Kraljevine Dalmacije, slijedi grb Kosača ("Kosarića"), potom grb s biskupskim šeširom ("Kraljevine slovinske štit") i apokrifni grb Kraljevine Bosne s crnačkim glavama. Na vrhu bordure naslikan je medaljon s likom sv. Grgura Velikog, a s desne strane prema dolje nižu se grbovi: Nemanjića, Kraljevine Srbije (apokrifni grb s tri potkove), Kraljevine Hrvatske i Primorja ("Kraljevine Primorske").

Na samom dnu u sredini je grb Ohmućevića. U središnjem dijelu *Rodoslovlja* ispod slike sv. Grgura dominira kompleksni grb imaginarnе "Slovinske kraljevine" (vjerojatno u množini), štit vodoravno podijeljen na tri dijela i sastavljen od istih znamenja. Gornju trećinu čini grb Bosne, u sredini su grbovi "Kraljevine slovinske" i Srbije, a između njih je podijeljeni lozanž sa znamenjima Kosača i Nemanjića. Donju trećinu zauzimaju grbovi Dalmacije, Primorja i Hrvatske. Oko središnjega grba je kolajna s medaljonom sv. Stjepana pape, a ispod njega lijevo je manje znamenje Ilirije, mladi mjesec i zvijezda na crvenom s natpisom "Štit ilira starih Bošnjana". Od podnožja do vrha s lijeve je strane rodoslovno deblo Kotromanića, "Kotromanovići kolino kral(j)eva bosanskih", a s desne Nemanjića, "Neman(j)ića kolino...". Obje genealogije su prilično precizne. U podnožjima obaju stabala nalaze se dva manja štita, grb Nemanjića (na crvenom zlatni okrunjeni dvoglavi orao među ljiljanima) i neobični grb Kotromanića (na crvenom zlatna "zatvorena" kruna). Kao godina izrade *Rodoslovlja* zapisana je ćiriličnim slovima 1482.⁵

⁵ Prikaz s prijepisom teksta rodoslovlja prvi je objavio Medo Pucić u Jagićevu Arhivu, a kasnije je uslijedilo niz objavljivanja i analiza. Vidi: MEDO PUCIĆ, "Zur südslavischen Heraldik, u: *Archiv für Slavische Philologie*, 4, Wien, 1880., str. 339-342. Temat o južnoslavenskoj heraldici u sklopu kojega je objavljen i Pucićev članak na hrvatski jezik je preveo i objavio EMIR O. FILIPOVIĆ, "Kraći prilozi o Južnoslavenskoj heraldici (1880)", u: *Bosna franciscana*, 32, Sarajevo, 2010., str. 41-59; STOJAN NOVAKOVIĆ, "Heraldički običaji u Srba u primeni i književnosti", u: *Godišnjica Nikole Čupića*, 6, Beograd, 1884., str. 1-71; A. SOLOVJEV, "Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmućević", str. 79, 94, 95, 111. U tim je radovima navedena i ostala literatura. Rekonstruirani crtež *Rodoslovlja* donosi NIKOLA ŽIC, "Rodoslovlje gospode bosanske", u: *Napredak*, 9-10, Sarajevo, 1934., str. 117-121.

Uz *Pisan na pogubl(j)enie kral(j)a Stipana*, u kojoj se Ohmućevići svrstavaju uz poznate plemićke rodove, *Rodoslovlje* sadrži i nekoliko ćirilčnih, teško čitljivih fragmenata o povijesti Bosne. Tekstovi upućuju na smisao dokumenta i omogućavaju njegovu ispravnu dataciju. Oko slike sv. Grgura pape titulira se kralja Stjepana Tomaševića kao nasljednika sv. Grgura, spominje se "stolni grad Bobovac" i kasnije osvajanje Jajca od strane kralja Matije Korvina. Na dnu, oko grba Ohmućevića govori se o raspadu carstva Nemanjića nakon što "nevirni Mrgnavcići ubiše cara Uroša". U središnjem dijelu, ispod medaljona sv. Stjepana i grba "Slovinskih kraljevina" tumači se da "svi kraljevi nemanjići bosanski s krunom ime od stipana uzimahu i zvalu se imenom stipan tako cari stipanomi kakono činijahu Tolomei u Ećiptu".⁶

U jednoj legendi autor rodoslovlja objašnjava svoje motive: "Petar Ivelje Ohmućevića sin po starini bošgnanin a radi nevol(j)noga razmira i pogube bosanski prišastia n(j)egovih starih sad je dubrovčanin koi za milos gnegove stare gospode složi i postavi ovo rodoslovie za spomenu i slavu bosansku i svakoga vridna bošgnanina dokoli bog bol(j)e dopusti i n(j)egova sveta vol(j)a izvarši. Pisano lita hristova na 1482". Prema nizu ikonografskih, grafijskih i jezičnih obilježja može se zaključiti da je posrijedi antedatacija, tj. da *Rodoslovlje* ne može biti starije od kraja 16. stoljeća. Utjecaj talijanskoga pravopisa i humanistički sadržaji ukazuju na zapadnu, odnosno dubrovačku provenijenciju autora. *Rodoslovlje* je osmislio sam Petar Iveljić Ohmućević u prvoj fazi dokazivanja svoga starog bosanskog plemstva, u vrijeme kada je navodno biskup Matković za njega prikupljao svjedočanstva po Bosni, dakle 1584. godine kada je i sam Ohmućević boravio u Slanome i u Dubrovniku, a vjerojatno i u Bosni. Poput većine suvremenika bosanskoga sloma i kasnijih pisaca "po starini Bošnjakin" ponavlja stereotip po kojemu je Bosansko Kraljevstvo propalo "radi nevol(j)noga razmira i pogube bosanskih prišastia n(j)egovi starih".

⁶ Solovjev je uočio da sintagma u *Rodoslovlju*, kojom se bosanski kraljevi po uzimanju krunidbenog imena (Stjepan) uspoređuju s Ptolomejevićima, potječe iz pera Giovannija Gobellina tj. iz njegovih komentara memoarima pape Pija II. koji su prvi put tiskani 1584. godine. S obzirom da istu sintagmu iz Gobellinova teksta citira i Mavro Orbini, čije je djelo objavljeno 1601., Solovjev je godinu 1584. uzeo kao *terminus post quem* za nastanak Rodoslovlja. A. SOLOVJEV, "Postanak ilirske heraldike i porodica Ohmućević", str. 95.

Ovaj zapis neodoljivo podsjeća na formulaciju koju je prema Orbiniju izrekao sam Mehmed Osvajač: "... kako bosansko kraljevstvo ne bi bilo tako lako palo da njegovi plemići bijahu ujedinjeni i složni, jer nesloga i nesuglasice bijahu pravim uzrokom njihove propasti".⁷

O grbu kraljice Katarine kao kôdu za tumačenje Rodoslovlja

Na vrhu oslika loze Kotromanića u *Rodoslovlju* je natpis koji evocira uspomenu na bosansku kraljicu Katarinu. Riječ je o vrlo oštećenom tekstu približno jednakom onome koji je bio uklesan na njezinoj nadgrobnoj ploči i koji djelomično rekonstruiran glasi:

"Nadgrobie u Rimu Katarini kral(j)ici bosanskoj stipana hercega [od] svetog save [od poroda Ielline i kuće cara Stipana roenoju Tomaša kral(j)a bosanskoga ženi koja živi godin[i 54] i priminu u Rimu na [gospodina 1478] lito 25. dni oktobra...".

Epitaf se tu nije našao slučajno. Heraldčki kod za tumačenje *Rodoslovlja* je raskoljeni lozanž (ženski grb) u srcu kompleksnog središnjega grba. To je kraljičin grb. U njemu se genealoška veza Kosača i Nemanjića uspostavlja preko genealogije "posljednje" bosanske kraljice Katarine, čime se legitimira ideja tvorca *Rodoslovlja* o "prijenosu" bosanske kraljevske krune, ali i despotske titule na papu kao zakonitoga nasljednika kraljice Katarine.

Slika 3. Lozanž grb kraljice Katarine u srcu središnjega kompleksnoga grba u *Rodoslovlju*.

⁷ MAVRO ORBINI, *Kraljevstvo Slavena*, Golden marketing – Narodne novine, Zagreb, 1999., str. 438.

S obzirom da se u "nadgrobiu" "Jelina" spominje u paru s carem "Stipanom", to jest Stefanom Dušanom, treba reći da se tu ne radi o Katarininoj majci, kako se može pomisliti, nego se krvna veza Kosača i Nemanjića postiže preko Katarinine prabake, učene i pobožne Jelene Lazarević Balšić (1365./6.-1443.). Jelena je bila kći kneza Lazara i kneginje Milice, izravne potomkinje Vukana, najstarijega sina Stefana Nemanje. Njezin je brat bio srpski despot Stefan Lazarević, a sestra Mara bila je udana za Vuka Brankovića čiji je sin Đurađ 1427. godine naslijedio ujaka na tronu despota. Kao udovica Đurđa II. Balšića, Jelena je od 1403. godine uza sina Balšu III. († 1421.) vladala Zetom. U potrazi za saveznicima, koji bi pomogli zetskoj državi oslabljenoj višegodišnjim sukobima s Mlečanima, u zreloj se dobi 1411. godine udala za vojvodu Sandalja Hranića Kosaču.⁸ Ovim brakom bez potomaka utjecaj Kosača s vremenom se proširio prema Zeti. Veze su se učvrstile brakom Jelenine unuke Jelene, kćeri Balše III. za Sandaljeva nećaka i nasljednika Stjepana Vukčića Kosaču. Ona je majka bosanske kraljice Katarine. Time su tvorci *Rodoslovlja* genealoški argumentirali *translatio regni*. Baštinu Bosanskog Kraljevstva i srpsku despotsku titulu prenijeli su od Kotromanića na kuću Kosača to jest na kraljicu Katarinu, a na temelju njezine oporuke na Svetu Stolicu. U tom svjetlu treba tumačiti i tobožnju godinu nastanka *Rodoslovlja* (1482.) koja nije puka krivotvorina ili pogreška, nego obilježava ključnu povijesnu cezuru, pad Hercegovine, zemlje Kosača, posljednjega slobodnog dijela Bosanskoga Kraljevstva.

O slici uskrsloga Krista i kralja Tomaša

Zagonetan je i drugi dio "dvostruke relikvije", slika uskrsloga Krista i kralja Stjepana Tomaša, muža kraljice Katarine, koja izravno

⁸ Gotovo osam godina Jelena Balšić samostalno je vladala Zetom. Zbog svoje obrazovanosti i duhovnosti prozvana je Učenom. Od kraja 14. stoljeća više puta je pohodila Dubrovnik, a na dubrovačkoj galiji je 1411. godine iz Budve otplovila na svoje drugo vjenčanje. Prilikom posjeta Dubrovniku 1426. godine Sandalju i Jeleni priređen je raskošni doček s vladarskim ceremonijalom. U Dubrovačkom arhivu sačuvana je i Jelenina oporuka (25. studenoga 1442.). JORJO TADIĆ, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Turistički savez Dubrovnika, Dubrovnik, 1939., str. 66-67, 114-115.

simbolizira kraljev pristup u krilo Katoličke Crkve i papinstva.⁹ Njezin autor Lovro Dobričević (1420.-1478.) u kratkom je razdoblju, od proljeća 1459. do kraja 1461., od fratara Bosanske vikarije dobio nekoliko narudžbi. Dok je radio za lokalitete u Bosni, Dobričević je u veljači 1460. sklopio ugovor za izradu oltarne pale za glavni oltar samostanske crkve sv. Jeronima u Slanome koji je uništen prije pada Republike.¹⁰ Važno je naglasiti da je samostan sv. Jeronima u to vrijeme pripadao Bosanskoj vikariji pa je i slanska narudžba zapravo bila "bosanska". U nizu dinamičnih političkih zbivanja tijekom vladavine bosanskoga kralja Stjepana Tomaša (1443.-1461.) i njegova sina Stjepana Tomaševića (1461.-1463.) posebno nam je zanimljiva sudbina slike Krista i donatora (kako su je dugo zvali) koja je više od stoljeća, nakon što je dovršena, dobila skriveno naličje u obliku *Rodoslovlja gospode bosanske*. Ako prihvatimo argumente da je na slici pred uskrslim Kristom kao vladar u klečećem položaju, bez krune, prikazan Stjepan Tomaš i da je to bila narudžba bosanskih fratara, postavlja se pitanje kako je, šest mjeseci prije kraljeve smrti, nastao ovaj portret. Dobričević ga je započeo u svibnju 1460., u isto vrijeme dok je radio i oltarnu palu za samostan sv. Jeronima. Možemo li pretpostaviti da je bosanski kralj zakratko došao u slanski samostan bosanskih franjevacu kako bi ga slikar portretirao ili je Dobričević putovao negdje u unutrašnjost da bi se susreo s kraljem? Još važnije je pitanje što se događalo sa slikom nakon što je dovršena? Je li tada

⁹ Tempera na dasci (51,8 x 27,8 cm) s blago trokutastim gornjim rubom. Slika se dugo nazivala "Krist i donator", a novijim je istraživanjima potvrđeno da je uz uskrslog Isusa prikazan bosanski kralj Stjepan Tomaš. Sliku i *Rodoslovlje* sutjeski su fratri 1871. darovali biskupu Josipu Jurju Strossmayeru koji ju je 1883. godine sa svojom zbirkom umjetnina donirao Akademiji. Autorstvo slike dugo je bilo prijeporno. Atribucijom, motivom i kontekstom nastanka slike bavila se IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, "Dva nova priloga Lovri Dobričeviću", u: *Peristil*, 34, Split, 1991., str. 38-42; "Prilog poznavanju sudbine slike Krista i Kralja Stjepana Tomaša porijeklom iz Kraljeve Sutjeske", u: MARKO KARAMATIĆ (ur.), *Zbornik radova Stoljeća Kraljeve Sutjeske*, Franjevački samostan Kraljeva Sutjeska, Kraljeva Sutjeska – Sarajevo, 2010., str. 104-146. Istraživačke rezultate dopunila je u knjizi *U potrazi za izgubljenim slikarstvom*, Matica hrvatska-Ogranak Dubrovnik, Dubrovnik, 2013., str. 243-259.

¹⁰ JORJO TADIĆ, *Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII.-XVI. v. knjiga I (1284-1449)*, SAN, Beograd, 1952., str. 216.

uopće dospjela u Bosnu ili se to dogodilo znatno kasnije? Kada je i kako slika dobila svoj "dodatak"?

Slika uskrsloga Krista i kralja Tomaša vjerojatno je bila namijenjena za crkvu sv. Mihovila na Bobovcu koja je postala mauzolej bosanskih kraljeva. U njoj je pokopan i sam kralj Tomaš za čije su je vladavine franjevci preuzeli od pripadnika Crkve bosanske. S obzirom da se slika sačuvala i da joj je, naknadno, na poleđini dodano *Rodoslovlje* postavlja se pitanje je li uopće bila predana naručiteljima nakon izrade ili je u Bosnu dospjelo znatno kasnije. Zbog ratnih previranja i nesigurnosti, slika je možda ostala u posjedu slanskih franjevaca. Njezina dvostruka funkcija političkog dokumenta i kršćanske "relikvije" izvrsno se uklapala u genealoške kombinacije slanskih rodova, ali je bila i inspiracija križarskim ambicijama u širem smislu. U prilog tezi da se slika u vrijeme nastanka *Rodoslovlja*, osamdesetih godina 16. stoljeća nalazila u Slanome govori i činjenica da dimenzije *Rodoslovlja* precizno odgovaraju obliku drvenoga "nosača" slike. Dakle, autor *Rodoslovlja* morao je u rukama imati samu sliku na poleđini koje je kasnije dodao svoj rad. Malo je vjerojatno da se to dogodilo u nekom od skromnih bosanskih samostana koji su potkraj 16. stoljeća bili pod stalnom prismotrom osmanskih vlasti.

Sve upućuje na to da je Petar Iveljić Ohmućević dao izraditi *Rodoslovlje* 1584. godine u Slanome s namjerom da ga "spoji" sa slikom i tako mu prida dvostruku simboličku snagu. Slika je mogla biti "vraćena" u Bosnu, u sutješki samostan nedugo nakon Ohmućevićeve intervencije, oko 1596. godine kada su ujaci u Sutjesci dobili dozvolu ponovo podignuti razoreni samostan i crkvu sv. Ivana Krstitelja. Subrača iz Slanoga, koja su s njima bila u vezi, mogla su im tada prenijeti ovu dragocjenost. Međutim, moglo se to dogoditi i znatno kasnije, tek potkraj 17. ili početkom 18. stoljeća od kada se u Fojničkom samostanu čuva varijanta armorijala najmlađe loze Ohmućevića, poznata kao Fojnički grbovnik. Upravo je potomak posljednje grane Ohmućevića, Antun Damjan († 1729.), bio u službi Habsburgovaca u Bečkom ratu. Kada je u potrazi za svojim "starim" posjedima s kršćanskim snagama prodro u Bosnu, mogao je franjevcima ostaviti grbovnik kao tobožnji prežetak iz vremena Bosanskog Kraljevstva. Vjerojatnije je ipak da su i grbovnik Ohmućevića, kasnije prozvan Fojničkim, i "dvostruku relikviju" na njihovo bosansko odredište iz Slanoga donijela dvojica franjevaca Bosanske vikarije, fra Mato i fra

Ivan Kmetović, koji su bili izravni potomci Korjenić-Neorića. Obojica Kmetovića potjecala su iz Banića u Dubrovačkom primorju, a tijekom prve polovice 18. stoljeća djelovala su u samostanima Bosne Srebrene, u Fojnici, Kraljevoj Sutjesci i Kreševu.¹¹

O epitafima i nadgrobnoj ploči kraljice Katarine

Reprezentacijska važnost kraljice Katarine za ideologiju ranonovo-vjekovnog ilirizma upućuje nas na pomnu analizu njezinih epitafa i nadgrobne ploče u crkvi Santa Maria in Aracoeli. Nakon bijega iz Bosne u ljeto 1463., boravka na dubrovačkom i mletačkom području te na posjedima brata Vladislava, Katarina je najzad 1467. godine sa svojom pratnjom našla utočište pod papinskom zaštitom u Rimu. Osobito se zbližila sa sunarodnjacima oko bratovštine sv. Jeronima i redovnicima iz samostana Aracoeli, koji je bio središte franjevačke duhovnosti te je i sama postala pripadnicom trećega reda sv. Franje. Ostatak života u Rimu posvetila je bezuspješnim pokušajima izbavljenja svoje kćeri Katarine i sina Sigismunda iz turskog sužanjstva. Sudbina kraljice Mare, žene kralja Stjepana Tomaševića bila je gotovo nepoznata pa se Katarina općenito smatrala nositeljicom patrimonija i posljednjom bosanskom kraljicom. Ona se ponašala i živjela u skladu s kraljevskim dostojanstvom, a kao kraljica je sastavila i oporuku. Neproverjena priča kaže da ju je u Rimu 1478. posjetio Nikola Iločki (oko 1410.-1477.) kojega je Matija Korvin 1471. godine instalirao za bosanskoga kralja. Sudeći po oštrom Katarininu odbijanju njegove molbe da mu prepusti pravo na krunu, jasno je da se smatrala jedinom legitimnom vladaricom.¹² Nakon što je 20. listopada sastavila

¹¹ O Kmetovićima iz Banića vidi: ANTUN GOLUŠIĆ, *Rodovi Slanskog primorja*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1991., str. 150-151; MIJO BATINIĆ, *Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća 14. do 20.*, C. Albrecht, Zagreb, 1913., str. 77; BONO BENIĆ, *Ljetopis sutješkog samostana*, (priredio, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran), Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 2003., str. 136, 148, 150, 157.

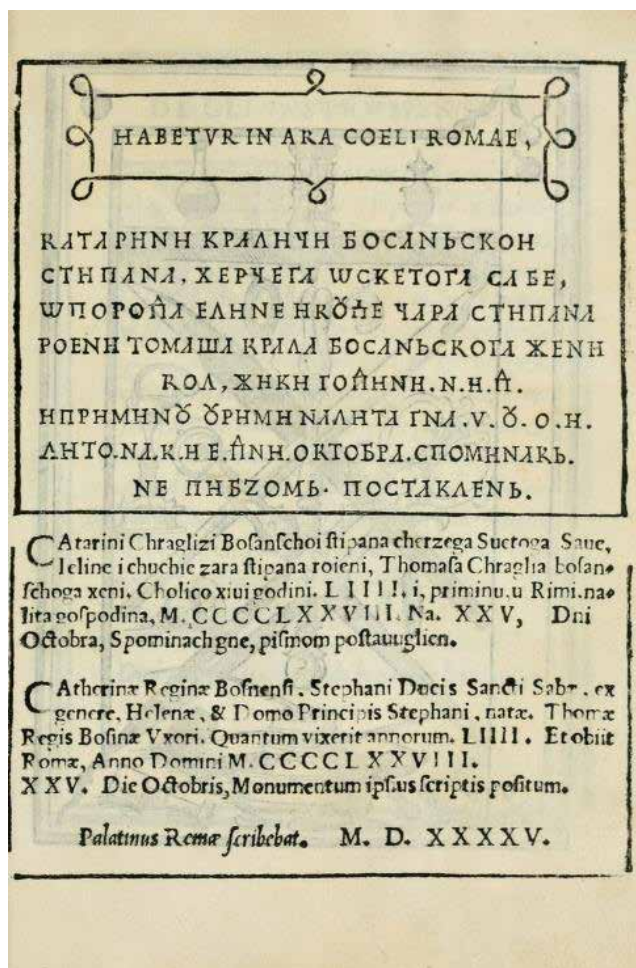
¹² Ovu vijest prvi donosi fra Antun Knežević pozivajući se na pisca crkvene povijesti Fleurya, ali on ne datira taj događaj. ANTUN KNEŽEVIĆ, "Katarina, predposljednja kraljica bosanska", u: *Vienac*, V/30, Zagreb, 1873., str. 475-478. Slijedi članak IVAN JABLANOVIĆ, "Katarina, kraljica bosanska i 'nazovikraljevi' bosanski", u: *Napredak*, 1-2, Sarajevo, 1931., str. 6-9. Jablanović se poziva na Flaurya i Katonu i kaže da se "to valjda dogodilo" 1478. godine. Za

oporuku, umrla je 25. listopada 1478. Po vlastitoj želji pokopana je ispred glavnog oltara crkve Aracoeli.¹³ Kako je tada izgledala Katarina nadgrobna ploča i tko je sastavio ćirilični natpis možemo samo pretpostavljati. Prijepis tog epitafa koji se najčešće citira, zajedno s latiničnom transliteracijom, načinio je 1545. godine rimski kaligraf Giambattista Palatino koji je tekst preveo na latinski.¹⁴ Budući da se bavio isključivo kaligrafijom i epigrafijom, Palatino se nije osvrnuo na izgled ploče. "Nadgrobje" citira i Petar Ohmućević u *Rodoslovlju*, a Palatinov prijepis u potpunosti je preuzeo Orbini te niz suvremenih i kasnijih autora.

njim se povode: Đuro Tošić, Dubravko Lovrenović, Pejo Ćosković i Krešimir Regan. Vidi: KREŠIMIR REGAN, *Bosanska kraljica Katarina*, Naklada Breza, Zagreb, 2010., str. 70-71, bilj. 101. Datacija nije točna jer je Nikola Iločki umro najkasnije u studenome 1477. Susret kraljice i instaliranoga kralja mogao se dogoditi samo tijekom papinske jubilarne godine 1475., vjerojatno u ožujku kada je Nikola Iločki kao hodočasnik s brojnom pratnjom primljen u Rimu kod pape Siksta IV. Katarina je kod pape hodočastila i dobila potpuni oprost grijeha 25. travnja. O Nikolinu putu u Italiju vidi: STANKO ANDRIĆ, "Od Iloka do Rima: talijansko putovanje Nikole Iločkog", u: *Hrvatska revija*, 1, Zagreb, 2015., str. 54-61.

¹³ O različitim aspektima biografije kraljice Katarine postoji opsežna literatura: ESAD KURTOVIĆ, "Prilog bibliografiji radova o bosanskoj kraljici Katarini Kotromanić (1425-1478)", u: *Bosna franciscana*, 13/22, Sarajevo, 2005., str. 201-211. Posebno ističemo biografske priloge: LUDWIG VON THALLÓCZY, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München, Duncker und Humblot, 1914., str. 110-120; BAZILIJE PANDŽIĆ, "Katarina Vukčić Kosača (1424-1478)", u: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine*, Franjevačka teologija u Sarajevu – Kršćanska sadašnjost Zagreb, Sarajevo, 1978., str. 15-25; KRUNOSLAV DRAGANOVIĆ, *Bosanska kraljica Katarina. Povodom 500-godišnjice njezine smrti*, Vrelo života, Sarajevo, 1978.; ĐURO TOŠIĆ, "Bosanska kraljica Katarina (1425-1478)", u: *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine*, 2, Banja Luka, 1997., str. 73-112 (ćir.); K. REGAN, *Bosanska kraljica Katarina*.

¹⁴ *Libro di M. Giovambattista Palatino cittadino romano nelqual s'insegna à scriuer ogni sorte lettera, antica & moderna, di qualun que natione, con le sue regole, & misure, & essempli et con vn breve et vtil discorso de le cifre*. Antonio Blado, Roma, 1545., (nepaginirano). Palatinova knjiga s kraljičinim epitafom bila je veoma popularna te je tijekom sljedeća dva desetljeća tiskana više puta. Palatinov uradak reproduciran je u: B. PANDŽIĆ, "Katarina Vukčić Kosača (1424-1478)", str. 25.

Slika 4. Palatinov prijepis ćirilčnog epitafa prvotne nadgrobne ploče kraljice Katarine u rimskoj crkvi *Aracoeli* 1545.

Po mome sudu precizniju i potpuniju varijantu epitafa pronašao je 1977. godine njemački slavist Michael Arndt. Taj prijepis zapravo je ćirilčni rukopisni zapis na prvoj stranici jednoga primjerka inkunabule Johannesa Tortelliusa *De orthographia dictionum e Graecis tractarum* koja se čuva u würzburškoj knjižnici. Knjiga je potjecala iz biblioteke benediktinskoga samostana Amorbach, a tiskana je u

Vincenzi 1479., samo godinu dana poslije Katarinine smrti.¹⁵ Nakon pomne paleografske analize Arndt donosi tekst u transliteraciji:

KATARINI KRAL(J)ICI BOSAN'SKOJ
STIPANA HERCEGA O(D) SVETOGA SABE
O(D) PORODA (J)ELINE I KUĆE CARA
STIPANA RO(J)ENI TOMAŠA KRAL(J)A BOSAN'SKO
GA ŽENI KOJA ŽIVI GODIŠT 54
I PRIM(I)NU U RIMI NA LITA G(OSPOD)N(J)A 1478
LITO NA 25 DNI OKTUVRA SPOMI
NAK'N(J)E PI(N)EZOM' POSTAVL(J)EN'

Analizirajući epitaf od slova do slova i komparirajući ga s Palatinovim prerisom, Arndt ispravlja njegovu transkripciju u nekim detaljima i nakon temeljite argumentacije zadnji redak čita "spominak nje pinezom postavljen", a ne "spominak nje pismom postavljen".

Na istoj stranici, iznad ćirilice natpisa u kurzivu je i latinski zapis nešto drukčijeg sadržaja:

*Caterinae Reginae Bosnae Stephano duce S SAVÆ et Helene Domus et Constantini genitæ thomæ Reg[is] bonæ uxori quæ vix[it] ann[orum] LIII obiit Rhomæ M CCCC LXXVIII – XXV – m s impositum*¹⁶

Ovaj tekst – moguća nerealizirana varijanta epitafa – dovodi kraljicu Katarinu u izravnu genealošku vezu s carem Konstantinom, vjerojatno na temelju predaje o carskom podrijetlu Nemanjića.¹⁷ Signifikantno je da se ta veza naglašava kod franjevačkih kroničara i biografa s kraja 15. i početka 16. stoljeća pa se može pretpostaviti da je zapis iz würzburške inkunabule, odnosno podatak o kraljičinoj vezi s carem, bio naširoko poznat. Dakako, pozivanje na antičko podrijetlo bijaše uobičajeno, a u humanističkome razdoblju takve genealogije dobile su i svoju učenu, žanrovsku formu. Vjerojatno je i sama kra-

¹⁵ MICHAEL ARNDT, "Prvobitni natpis na grobu bosanske kraljice Katarine", u: Jukić, 19/20, Sarajevo, 1989./1990., str. 132-143. Članak je prvi put objavljen na njemačkom izvorniku: "Die ursprüngliche Grabinschrift der bosnischen Königin Katharina", u: *Südost-Forschungen*, 36, München, 1977., str. 211-222. Na temelju lingvističke analize Arndt je zaključio da je ovaj natpis nastao nedugo nakon izvornog teksta na ploči i da predstavlja njegov najstariji i najvjerniji poznati prijepis.

¹⁶ M. ARNDT, "Prvobitni natpis na grobu bosanske kraljice Katarine", str. 132.

¹⁷ NIKOLA BANAŠEVIĆ, "Letopisci o poreklu Nemanjića", u: *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 21, Beograd, 1955., str. 5-13.

ljica poticala vjerovanje o svom carskom podrijetlu jer je pokopana u istoj crkvi, u blizini mjesta gdje su od 12. stoljeća pokopani ostatci sv. Jelene Križarice, majke cara Konstantina. Čini se da je neka nejasna osnova za povezivanje "osloboditelja kršćana" i njegove majke svete s podrijetlom i sudbinom Katarine Kosače postojala u drevnim legendama. Naime, neke fiktivne epizode iz života Jelene Balšić i Konstantinove majke Jelene, zabilježene u usmenoj predaji na zetsko-hercegovačkom području, splele su se u priče o "svetoj kraljici Jeleni".¹⁸ Genealošku vezu kraljice s carem Konstantinom posebno su afirmirali albanski Angeli u drugoj polovici 16. stoljeća, o čemu će još biti riječi.

U svakom slučaju, kraljičin ćirilični epitaf je uništen. Sadašnja nadgrobna ploča s novim latinskim epitafom ugrađena je u prezbiteriju na pilastru iznad ambona. Kako u 18. stoljeću piše povjesničar crkve Aracoeli fra Casimiro da Roma, to se dogodilo oko 1590. godine kada su franjevci popravljali glavni oltar i pomaknuli ga prema naprijed. Osim kraljičine, tada je moralo biti premješteno još nekoliko nadgrobni ploča.¹⁹ Međutim, pišući na drugom mjestu o uništenju starog epitafa kojega prenosi iz Palatinove knjige, fra Casimiro pomalo tajanstveno kaže da ne zna kada i zašto je do toga došlo. Nagađa da se to dogodilo zbog ignorancije onih koji su to uradili.²⁰ Nije poznat ni usud kraljičinih zemnih ostataka što također ne služi na čast onima koji su za to trebali brinuti. Novi latinski natpis na uzidanoj ploči glasi:

¹⁸ VLAJKO PALAVESTRA, "Sandalj Hranić Kosača u našim narodnim predanjima", u: *Hercegovina*, 1, Mostar, 1981., str. 73-85. O caru Konstantinu i Jeleni Križarici, koja je po narodnom vjerovanju rođena na Braču, pjevalo se i polovicom 18. stoljeća. Vidi: ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Stari pisci hrvatski XXVII., knjiga prva (prir. Tomo Matić), HAZU, Zagreb, 1942., str. 127-129 (Versi cesara Konstantina Velikoga i njegove majke svete Jelene Križarice).

¹⁹ *Memorie istoriche della chiesa e convento di S. Maria in Araceli di Roma. Raccolte dal p. f. Casimiro Romano dell'Ordine de' minori*. Roco Bernabò, Roma, 1736., str. 128.

²⁰ *Isto*, str. 147-150.

D O M
CATHARINÆ REGINÆ BOSNENSIS.
STEPHANI DVCIS SANTI SABBÆ, SORORI
ET GENERE HELENE, ET DOMO PRINCIPIS
STEPHANI NATÆ THOMÆ REGIS BOSNÆ
VXORI QVANTVM VIXIT ANNORVM LIIII
ET OBDORMIUIT ROMÆ ANNO DOMINI
MCCCLXXVIII, DIE XXV, OTEOBRIS
MONVMENTVM IPSIVS SCRIPTIS POSITVM.

Slika 5. Nadgrobna ploča kraljice Katarine s latinskim epitafom, oko 1590.

Latinski tekst približno je jednak Palatinovu prijevodu iz 1545. godine. Golemu pogrešku autor je učinio proglašivši Katarinu sestrom, a ne kćeri hercega Stipana. Kako i zašto se to dogodilo možemo samo nagađati. Svakako, u obje varijante Katarinina epitafa titula bosanske kraljice iznova se povezuje s njezinim nemanjićkim podrijetlom po lateralnoj liniji, a i po očevoj tituli. To je bila legitimacija za nasljeđe srpskoga trona što je vješto iskoristio Petar Ohmućević u *Rodoslovlju* iz 1584.

Dakle, oko 1590. godine nadgrobna ploča (178 cm) s reljefno isklesanim ležećim likom otmjene pokojnice s plaštom, krunom i knjigom (molitvenikom) u rukama vertikalno je ugrađena u pilastar.²¹ No, možemo li biti posve sigurni da je riječ o ploči identičnoj onoj koja je nakon kraljičine smrti bila u podu crkve? Ako pretpostavimo da je prvotni grobni pokrov u podu crkve bio sastavljen od dva dijela, manje ploče s natpisom i veće ploče s likom pokojnice, kao što je to slučaj i na stupu, onda je zamijenjena samo uništena manja ploča s ćirilničnim natpisom, a postojećoj ploči s kraljičnim likom na stupu je dodana manja ploča s latinskim epitafom. U prilog tome govori površinska pohabanost ploče. S druge strane, na toj ploči uopće nisu razvidni likovi na grbovima, a kraljičin ležeći lik ocrtava se u konturama. Dakle, prvotni izgled reljefnoga dijela ploče uopće nam nije poznat. Dostupan nam je samo posredno, na temelju grafike nepoznatog autora koja je tiskana 1677. godine u djelu španjolskoga dominikanca Alfonsa Chacóna (1530.-1599.) koji je umro 78 godina prije.²² Stoga ne možemo biti potpuno sigurni u autentičnost crteža. Na toj se grafici jasno vide svi detalji, a nas posebno zanimaju štitovi s grbovima. Kraljičina okrunjena glava položena je na širokom jastuku s dva atipična grba sa strana. Lijevo od kraljičine glave je grb Kosača, a desno raščetvoreni grb koji se u literaturi pripisuje Bosanskom Kraljevstvu. Štitovi obaju znamenja predstavljaju jednu od varijanti tzv.

²¹ Ploča s natpisom je uzidana u stupu iznad ambona na visini od oko 3 metra. Pravokutno je omeđena klesanim kamenim okvirom s manirističkim ukrasima koji stilski odgovaraju kraju 16. stoljeća kada je i postavljena na stup.

²² ALPHONSIUS CIACCONIUS O. P. – AUGUSTINO OLDONI S. I., *Vitae et res gestae Pontificum Romanorum et S.R.E. Cardinalium ab initio nascentis Ecclesiae usque ad Clementem IX. P.O.M. Tomus Tertius*, Romae, MDCLXXVII., stupac 41.

poljskoga štita s blagim bočnim usjecima i odsječenim "ušima". Ta se vrsta štita javlja tek u 16. stoljeću i veoma je slična štitovima grbova u *Rodoslovlju* iz 1584. godine. Grb Kosača ukrašen je dijamantom, a u srcu mu je upisan manji štit s grčkim križem. Ova intervencija nije zabilježena ni na jednom drugom grbu Kosača, ali se može objasniti "spuštanjem" grčkoga križa koji se nalazi na zastavi koju drži lav u propnju u nakitu potpunoga grba Kosača. Kraljevski grb ukrašen krunom s ljiljanima je raščetvoren. U prvoj i trećoj četvrtini je lik jahača s kopljem, a u drugoj i četvrtoj po jedna kruna s ljiljanima. Iako je riječ o likovima koji su se koristili na pečatima (konjanik) i grbovima (kruna) bosanskih banova i kraljeva, ni ova kombinacija nije potvrđena na nekom drugom grbu. Osim toga, i u srcu ovog štita dodan je neobični *novum*, mali grb s likom ruke sa sabljom iznad koje su likovi polumjeseca i šestokrake zvijezde. Lik ruke sa sabljom, kao jedan od grbova Hrvoja Vukčića s početka 15. stoljeća doživio je brojne reatribucije (pripisivao se Dalmaciji, Hrvatskoj i "Primorju") da bi se od kraja 15. stoljeća, nakon sloma Bosanskoga Kraljevstva taj lik koristio u habsburškoj pretenzijskoj heraldici kao grb Bosne. Polumjesec i zvijezda kao znamenja Ilirika javljaju se tek osamdesetih godina 16. stoljeća, više od stotinu godina nakon Katarinine smrti. Sumnju u autentičnost grbova na kraljičinoj nadgrobnoj ploči u Rimu iskazao je već 1964. godine Pavo Anđelić opravdano posumnjavši da su u oblikovanju tih znamenja svoje prste imali tvorci ilirske simbolike.²³

²³ PAVO ANĐELIĆ, "Neka pitanja bosanske heraldike", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH*, n. s., 19, Sarajevo, 1964., str. 166-167.

Slika 6. Grafika nadgrobne ploče kraljice Katarine u djelu Alfonsa Chacóna.

Ukratko, na grafici kraljičine nadgrobne ploče iz 1478. godine imamo štitove i "habsburški" grb Bosne iz 16. stoljeća kao i simbole Ilirije s kraja 16. stoljeća?! Kako objasniti ove kontradiktornosti? Posebno ako grb Bosne, identičan malome grbu u srcu štita na grobnoj ploči kraljice Katarine, nalazimo i na bakropisnom letku što ga je 1584. godine za bratovštinu sv. Jeronima u Rimu izradio Šibenčanin Natale Bonifacio (Božo Bonifačić), a polumjesec i zvijezda iste se godine javljaju u Ohmućevićevu *Rodoslovlju* kao grb Ilirije.²⁴ Nema sumnje da oba lika, a naročito polumjesec sa zvijezdom, ne spadaju u

²⁴ LUKA JELIĆ, "Hrvatski zavod u Rimu", u: *Vjestnik Kraljevskog Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva*, 4, Zagreb, 1902., str. 30-39; MILAN PELC, *Natale Bonifacio*, Institut za povijest umjetnosti Zagreb – Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić" Šibenik, Zagreb – Šibenik, 1997., str. 10-11, 117. Ilustracija Svetojeronimskog letka iz 1584. objavljena je i u djelu: ROBERTO PAPAFAVA, *De situ Carniolae, Carinthiae, Stiriae atque Epeiri et regionum Illyrico finitimarum*, Apud haeredem Io. Petri Coliniij, Roma, MDCLV. (na četvrtoj, nepaginiranoj stranici).

dinastičku i zemaljsku heraldiku Bosne u 15. stoljeću pa se po tome nisu trebali naći na kraljičinoj nadgrobnoj ploči iz 1478. godine.²⁵

Slika 7. Letak bratovštine sv. Jeronima u Rimu iz 1584. godine s grbom Bosne.

Preostaje da se vratimo u vrijeme prijenosa grobne ploče nakon 1590. godine kada je moglo doći do njezina oštećenja, dorade ili različitih

²⁵ Štit s polumjesecom i zvijezdom kao grb Ilirije etablirao se u *Korjenić-Neoričevu grbovniku* iz 1595., a ti likovi, uklopljeni u grb Bosanskog Kraljevstva, pojavljuje se i u djelu *Il Regno de gli Slavi* Dubrovčanina Mavra Orbinija iz 1601. godine. Posrijedi je političko-integracijski sadržaj marijanske simbolike koju su kreirali slansko-primorski rodovi i bosanski franjevci, pozivajući se na svoja predosmanska plemićka prava u Bosni i na širem balkanskom području. Grb Ilirije tj. mlađak i zvijezda, simbolička je redukcija lika Gospe Olovske s malim Isusom, odnosno Žene iz Apokalipse u *Grbovniku* i u rodoslovlju Ohmućevića (Patrona ac Mater piissima totius Illyriae). O tumačenju značenja i simbolike grba Ilirije i njegovoj kasnijoj političkoj resemantizaciji vidi: MATE BOŽIĆ – STJEPAN ČOSIĆ, *Hrvatski grbovi. Geneza, simbolika, povijest*, Hrvatska sveučilišna naklada - FF press, Zagreb, 2021., str. 139-152.

intervencija. S obzirom na iskustva u kreiranju genealogija i natpisa na nadgrobnim pločama svojih predaka u Slanom te golemih ambicija na tragu protuosmanske *reconquiste*, u to je svakako mogao biti upleten "po starini Bošnjanim" ili netko iz njegova kruga.

O albanskim Angelima i kraljičinu grobu

Baština kraljice Katarine bila je privlačna različitim aspirantima na dinastičko nasljeđe. Tako su u isticanju njezina (i svoga) carskog podrijetla bila uključena dvojica pripadnika albanske dijaspore u 16. stoljeću koji su aristokratsku samosvijest izgradili u okviru protuosmanske katoličke tradicije. Riječ je o stricu i nećaku Andriji II. († 1580.) i Petru (1526.-1592.) Angelu (lat. Angelo Flavio Comneno, tal. Angeli, alb. Engjëlli). Za razliku od Ohmućevića, oni su imali izravan i veoma jak utjecaj u Kuriji. Unatoč oštroj konkurenciji Angeli su bili najozbiljniji pretendenti u nadmetanju za dinastički primat na Balkanu. U tome su imali potporu preostalih potomaka Kosača i Crnojevića. Naime, pozivajući se na srodstvo s Kosačama, oba su Angela bili pokopani u grobu kraljice Katarine o čemu danas u crkvi Aracoeli nema nikakva spomena.²⁶

Nakon Skenderbegove smrti 1468. Osmanlije su osvojili kršćanska uporišta: Skadar 1479., Valonu 1488. i Drač 1501. godine. Nakon pada Skadra Angeli su s brojnim drugim plemićkim obiteljima izbjegli u Veneciju. Zbog ratnih zasluga, privrženosti Katoličkoj Crkvi ali i zbog protuosmanskih planova i veza u Albaniji, uživali su privilegije Mletačke Republike i papinstva te su uz Kastriote i Arianite bili vodeći albanski rod u dijaspori. Od mletačkoga Senata dobili su

²⁶ BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA, Vat. Lat. 11752, ff. 108r-109v n.15. Testamentum Petri Angeli Flavii ducis Drivastensis in quo iussit corpus suum sepeliri in ecclesia Sanctae Mariae de Aracoeli de Urbe in sepolcro Catharine Bosniae reginae eius affinis, Romae, 1592., nov. 16. U istom svesku pod signaturom Vat. Lat. 11752 nalaze se brojne tiskane i rukopisne privilegije koje su pape dodjeljivale pripadnicima roda Angel od kraja 15. do sredine 17. stoljeća. GUY STAIR SAINTY, *The Constantinian Order of Saint George and the Angeli, Farnese and Bourbon Famillies Which Governed It*, Boletín Oficial del Estado, Madrid, 2018., str. 82, bilj. 55, 57.

feud Briana kod Noale.²⁷ Prema humanističkim fikcijama i konfabulacijama starijih naraštaja, po genealogiji koju je 1551. godine objavio Andrija II. Angel, smatrali su se izravnim potomcima cara Izaka II. Angela (1185.-1195.; 1203.-1204.) koji je potjecao od samoga cara Konstantina Velikog, a čiji su potomci Angelo Komneni u više ograna kasnije gospodarili u Epiru, Tesaliji i Makedoniji.²⁸ Zacijelo su bliže istini podatci iz njihove genealogije koji se odnose na brojna srodstva Angela s nizom albano-vlaških i slavenskih velikaških rodova 15. i 16. stoljeća, napose s Arianiti Komnenima preko kojih su kolateralno ušli u krug najmoćnijih međusobno povezanih feudalnih rodova na širem području (Bua, Shpata, Thopia, Musaki, Spani, Tocco, de Balzo, Nemanjić, Kosača, Kantakuzen, Branković,

²⁷ Genealoška veza Angela iz Drivasta s članovima bizantske dinastije malo je vjerojatna, ali nije posve isključeno da su imali veze s nekom od brojnih bočnih linija Angelo-Komnena. Njihov uspon započinje ženidbom Andrije Angela († prije 1451.) s Doroteom, kćeri Gjergja Arianitija (1383.-1462.), najmoćnijeg albanskog velikaša prve polovice 15. stoljeća i glavnog Skenderbegova saveznika. Andrijini sinovi istaknuli su se u borbi s Osmanlijama u najužem krugu oko Skenderbega. Stariji, Pavao Angel (Pal Engjëlli, 1427.-1469.) teolog i pisac, postao je nadbiskup Drača i jedan od glavnih organizatora otpora i ujedinjenja albanskih velikaša u borbi protiv Turaka, a mlađi Petar (Pjetër 1435. – prije 1512.) Skenderbegov pobočnik. Petar je imao pet sinova koji su bili u mletačkoj i papinskoj službi. O Pavlu i Petru Angelu i krugu oko Skenderbega te okolnostima borbe s Osmanlijama vidi: OLIVER JENS SCHMITT, "Paul Angelus Erzbischof von Durazzo und seine bedeutung für den turkenkampf Skanderbegs", u: *Thesaurismata*, 30, Venezia, 2000., str: 127-161; *Skanderbeg – Der neue Alexander auf dem Balkan*, Friedrich Pustet, Regensburg, 2009. O rodoslovlju i povijesti Angela u širem kontekstu i o Konstantinovom viteškome redu kojega su osnovali vidi: BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA, Vat. Lat. 11752; G. STAIR SAINTY, *The Constantinian Order of Saint George*, str. 41-108, 409-418.

²⁸ ANDREA ANGELO COMNEN, *Genealogia d'imperatori romani et constantinopolitani et de regi prencipi et signori etc.* Valerio Dorico et Luigi Fratelli Bresciani, Roma, 1551. Andrijini izvori su nepoznati, ali se može pretpostaviti da je pouzdanije srednjovjekovne informacije prikupio već njegov stric drački nadbiskup Pavao, a fantastični dio koji se proteže kroz antiku možda je sastavio albanski humanist Marino Barleti (c. 1450. – c. 1512.). Vidi: SIMA ĆIRKOVIĆ, "Tradition Interchanged: Albanians in the Serbian, Serbs in the Albanian Late Medieval Texts", u: *The Mediaeval Albanians*, Institute for Byzantine Research, International Symposium 5, Athens, 1998., str. 195-208.

Kastrioti, Dukagjini).²⁹ O ugledu koji su Angeli uživali govori i to da im je papa Pavao III. tijekom 1545. godine u tri apostolska pisma i jednom *motu proprio* potvrdio stečene privilegije, nasljeđe dinastije Angel, pravo na bizantske posjede pod Osmanlijama i naslov vladara Makedonije, vojvoda Drivasta i grofova Drača kao i pravo podjeljivanja naslova. Također, papa im je odobrio osnivanje odnosno revitalizaciju Konstantinova viteškog reda sv. Jurja koji je tobože utemeljio sam car Konstantin, a u Bizantskom Carstvu ga je obnovio njihov predak Izak II. Angel potkraj 12. stoljeća. Prvi veliki meštar reda postao je Andrija II. Angel, a naslijedio ga je nećak Petar.³⁰ U osnivanju reda, koji se pozivao na carsko nasljeđe i križarske ciljeve, uz Angele su od početka bili njihovi *kompatrioti*, također potomci izbjeglica, Kosače i Crnojevići, koji su im priznavali pravo prvenstva i obnašali razne titularne položaje. Andrija Angel bio je u srdačnim i prijateljskim odnosima s "rođakom" i pretendentom na bosansku krunu Vlatkom Kosačom (1518.-1591.), sinom Ivana Kosače iz mletačke loze, kojemu je 1571. godine dodijelio Konstantinov križ, najviši viteški rang. Angelima je bila važna potpora i prijateljstvo braće Petra i Nikole Crnojevića, koji su se smatrali sinovima Ilije Crnojevića i Jelene Kastrioti.³¹

²⁹ Andrija II. Angel bio je i glavni izvor za rodoslovne narative drugih albanskih rodova u dijaspori. Vidi: GIOVANNI MUSACHI, "Breve memoria de li discendenti de nostra casa Musachi", u: CHARLES HOPF (prir.), *Chroniques Gréco-Romaines inédites ou peu connues avec notes et tables généalogiques*, Librairie Weidman, Berlin, 1873., str. 270-340. Članovi roda Thopia smatrali su se ogrankom Anžuvina, Musachi su tobože potjecali od helenskih Molosa u Epiru, Spani, kojima je pripadala i žena Petra Angela, bili su potomci cara Teodozija dok su se Dukagjini ponosili još starijim trojanskim podrijetlom.

³⁰ Utemeljitelji Konstantinova viteškog reda sv. Jurja bili su Petrovi sinovi Andrija II. i svećenik Pavao II. († 1573.). Titulu vladara Makedonije, koja je podrazumijevala šire područje jugoistočne Europe od Jadrana do Crnoga mora Angeli su preuzeli nakon smrti rođaka Arianitta Arianitija 1551. G. STAIR SAINTY, *The Constantinian Order of Saint George*, str. 55-59, 68-77.

³¹ G. STAIR SAINTY, *The Constantinian Order of Saint George*, str. 71. U literaturi o ovim nasljednicima zadnjega vladara Crne Gore Đurđa Crnojevića (prijelaz iz 15. u 16. stoljeće) nema pouzdanih podataka. Uz Đurđeva sina Solomona koji je poginuo ili umro u Ugarskoj, kao izbjeglice u Veneciji spominju se sinovi Konstantin i Ivan kojega neki izvori nazivaju Ilija. Prema tim izvorima Ivan/Ilija je bio oženjen za Jelenu kćer Sofina Mazina, a ne potomkinju Kastriota. Svakako, Crnojevići su otprije bili rodovski usko vezani za Kastriote. Ovdje

Angeli su sigurno mogli izgraditi vlastitu grobnicu, ali je želja da se pokopaju u grobu kraljice Katarine za njih morala imati naročito značenje. Bez obzira na ugled i od pape priskrbljeni legitimitet, Angeli su bili samo jedni od konkurenata u borbi za balkanske plemićke i vladarske naslove. Pozivanje na srodstvo s posljednjom vladaricom i ukapanje u njezin grob simbolično ih je izjednačavalo s njom, jamčeći im prestiž i bolju poziciju u budućoj podjeli teritorija na Balkanu. Uz to što su genealošku vezu s kraljicom Katarinom Angeli temeljili na konfabuliranim vijestima o caru Konstantinu kao zajedničkom pretku, jedini pouzdani podatak koji ih povezuje je brak Katarinina djeda Balše III. s njezinom bakom Marom, kćeri Nikite Thopije koji je bio u uskoj rodbinskoj vezi s Angelima.

Andrija je pokopan 1580., a Petar u listopadu 1592. pa pretpostavljamo da je do tada kraljičina nadgrobna ploča još uvijek bila na podu pred oltarom crkve.

Do sada nije dokumentirana izravna povezanost u djelovanju Angela i Ohmućevića. Ipak, uz simbolički i genealoški interes za nasljeđe kraljice Katarine zajednički im je narativ o bizantskim Komnenima koji su bili važna sastavnica obaju rodoslovlja.³² Možda će buduća istraživanja osvijetliti njihovu suradnju ili konkurentska nastojanja.

O testamentu kraljice Katarine

Kraljica Katarina zauzima ključno simboličko mjesto u *Rodoslovlju* upravo zbog svoga nasljeđa, odnosno bosanske krune koju je testamentom prepustila papi Sikstu IV. (1471.-1484.) i njegovim nasljednicima na tronu sv. Petra. Njezino rodoslovlje postalo je važna sastavnica ranonovovjekovne ilirske ideologije kao i paralelnih nastojanja izbjegle albanske plemićke elite.

se možda radi o zabuni ili o falsifikatu dvojice braće. Vidi: VASILJ JOVOVIĆ, "Porodične veze Crnojevića s okolnim feudalnim gospodarima", u: *Matica*, Podgorica, zima 2013. / proljeće 2014., str. 207-226.

³² *Le Glorie cadute Dell' Antichissima, ed Augustissima Famiglia Comnena etc.*, (Lorenzo Miniati, ed.), Francesco Valvasense, Venetia, 1663. Prema genealogiji Ohmućevića, Petrova sestra Jela udala se za Petra Komnena čija je baka navodno bila Agneza, kći Andrije Angela kneza Drivasta.

Kraljičina oporuka sastavljena 20. listopada 1478., pet dana prije smrti, brižljivo je razrađen, stilski, jezično i juridički pažljivo strukturiran dokument koji posjeduje sve formalne i sadržajne elemente testamenta. Zbog naravi najvažnije odredbe, one o nasljeđivanju bosanske krune, oporuka kraljice Katarine uključena je u *Liber Censuum* (Cencio Camerario), zbirku isprava koje se tiču najvažnijih prava i povlastica apostolske rimske Crkve.³³ Zbog toga su uz original, načinjena i dva prijevoda ovjerena od kardinala Raffaelea Riarija (1461.-1521.) papina rođaka koji je netom preuzeo dužnost apostolskog rizničara. S njim su bila i dvojica protonotara zadužena za prijevod i kolacioniranje. Oporuku je sastavio ovlašteni notar, splitski svećenik Antun Georgii (Jurjev), i u njoj se uz odredbu o nasljeđivanju bosanske krune i zemlje koja ima pripasti Sikstu IV. i njegovim nasljednicima – ukoliko se kraljičina djeca ne vrate u krilo Crkve – poimenično navode brojni nasljednici skromne kraljičine imovine, svjedoci, izvršitelji i druge osobe.³⁴

Za troškove pokopa i obreda u crkvi Aracoeli kraljica je namijenila 200 dukata, ostalo je raspodijelila bosanskim plemkinjama i plemićima iz svoje pratnje, a dio i za otplatu dugova. Liturgijskim i osobnim dragocjenostima darivala je crkve Aracoeli i sv. Jeronima u Rimu te sv. Katarine u Jajcu. Mač kralja Tomaša namijenila je sinu Sigismundu, ako se vrati iz sužanjstva, a ako ne, trebao je pripasti Balši, sinu njezina brata Vladislava Kosače. Svojim dvorkinjama i dvorjanicima darovala je još neke vrijedne predmete.

³³ Testament je objavljen u zbirkama izvora: AUGUSTINO THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam ilustrantia etc. Tomus primus*, Typis Vaticanis, Romae, 1863., str. 509-511; EUSEBIUS FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752.*, Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae, 1892., str. 291, 292 i u sklopu izvorne cjeline: *Le Liber Censuum de L'Église Romaine Tome II.* (ed. PAUL FABRE), Albert Fontemoing, Paris, 1905., str. 78-81. U BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA, *Cencio camerario* f. 347; u ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Misc. Arm. XV, vol. 1, ff. 266v-268r.

³⁴ Nešto detaljnije odredbe oporuke donose: B. PANDŽIĆ, "Katarina Vukčić Kosača (1424-1478)", str. 22-23; K. DRAGANOVIĆ, *Bosanska kraljica Katarina. Povodom 500-godišnjice njezine smrti*, str. 43-45.

Kao svjedok oporuke prvi je naveden rapski arhiđakon u službi kardinala Marka Barba, Juraj de Marinellis, a potom šest franjevac iz samostana Aracoeli. Za izvršitelje oporuke Katarina je ovlastila dubrovačkoga kanonika i pravnika Mata Ragninu, dvorkinju Pavlu Mirosavovu Mirković i upravitelja svog doma Radiča Ivanovoga Klešića.³⁵

Kraljica najzad moli Bartolomea Marasca, biskupa grada Castello, da izvršitelje njezine oporuke preporuči vicekancelaru Kurije kardinalu Rodrigu Borgiji (kasnijem papi Aleksandru VI.) sa zamolbom da se njezina oporuka prezentira i preda papi i kardinalskom zboru kako bi se trajno sačuvala. Tako je i bilo. Znajući da se njezina oporučna želja o predaji kraljevstva papi neće moći odmah ostvariti kraljica je odredila da se, očito kao jedini simboli vlasti koje je imala, papi predaju kraljevski mač i ostruge.

Audijencija oporučnih izvršitelja kraljice Katarine Kosače, vjerojatno Mata Ragnine i Radiča Klešića, pred papom i kardinalskim zborom, uslijedila je za nekoliko dana. O tome se ovako izvješćuje:

Poslušaj i drugu odredbu sa zadnjeg Zbora ... Uvedena su dvojica iz obitelji bosanske kraljice, koja je, kao što ti je znano, nedavno preminula, i koja im je za života namijenila ovu zadaću. Predali su papi oporuku kojom je ona svoje kraljevstvo prepustila Rimskoj Crkvi, uz dodatni uvjet da se njezin sin, ako bi se vratio iz Turske, pokaje za svoje ranije odmetnuće i ponovno prihvati kršćansku vjeru pa će ga se tako vratiti djedovini. Kao zalog oporuke predali su kraljevski mač i ostruge, a papa je dobrohotno ih primivši zaželio da ih uzme

³⁵ U svim dosad objavljivanim tekstovima testamenta pa vjerojatno i u arhiviranim rukopisima pogrešno je zapisano ime prvog izvršitelja oporuke Mata de Ragnine, kao "de Raguis de Ragusio". Dubrovački plemić, svećenik Mato Lovrov Ragnina (oko 1444.-1499.) studirao je u Rimu i postigao doktorat obaju prava. Nećak pape Siksta IV., Giuliano della Rovere (kasniji papa Julije II.) imenovao ga je svojim tajnikom i savjetnikom s titulama apostolskog protonotara i auditora. Godine 1479. napisao je kritičku raspravu o mirovnom ugovoru između Venecije i Osmanlija posvećenu papi. Vidi: NELLA LONZA, "Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku", u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 48, Dubrovnik, 2010., str. 24-25.

svaki kardinal po redu te naredio da se oporuka i naša odredba o prihvaćanju njezina kraljevstva pohrane u Apostolski arhiv.³⁶

Time je najvažnija oporučna odredba o predaji Bosanskoga Kraljevstva barem simbolično izvršena. Sadržaj i okolnosti sastavljanja kraljičina testamenta te protagonisti koji su u tome sudjelovali, kao i sam dokument govore u prilog njegove vjerodostojnosti.³⁷ Više od stotinu godina nakon kraljičine smrti ova je odredba iz testamenta zajedno s njezinim rodoslovljem postala mobilizacijski element nove identitetske ideologije.

O tobožnjem kraljičinu portretu

O predaji koja povezuje kraljicu Katarinu s carem Konstantinom, a koja je proistekla iz "radionice" Angela, nešto govori i podatak dubrovačkoga povjesničara Jakova Luccarija u djelu *Copioso ristretto degli annali di Ragusa* iz 1605., naime da se njezin portret može vidjeti u Konstantinovoj dvorani Vatikanske palače. Konstantinova dvorana godinama je oslikavana raskošnim freskama s prizorima iz careva života što su ih izrađivali Raffaelovi učenici ali je među rijetkim ženskim likovima na njima nemoguće "prepoznati" bosansku kraljicu.³⁸

³⁶ *Pii secundi pontificis max. Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt, a R. D. Joanne Gobellino Vicario Bonnem. iamdiu compositi, & a R. P. D. Francisco Bandino Picolomineo archiepiscopo Senensi ex vetusto originali recogniti. Quibus fac editione accedunt Jacobi Picolominei, ... Rerum gestarum sui temporis, & ad Pii continuationem, commentarii luculentissimi Ejusdemque Epistolae perelegantes, rerum reconditarum plenissima*, In officina Aubriana, Francofurti, 1614., str. 905.

³⁷ Pokušavajući protumačiti informacije o genealoškoj vezi između kraljice Katarine i cara Konstantina, Husein Sejko Mekanović ih je doveo u kontekst krivotvorine *Donatio Constantini* papi Silvestru I. te je bez ikakvih argumenata iznio tezu o "... kraljičinoj najvjerojatnije falsificiranoj oporuci, jer je rimskim papama poklonila Bosnu." Vidi: HUSEIN SEJKO MEKANOVIĆ, "Portret i nadgrobna ploča bosanske kraljice Katarine Kotromanić (1425-1478) u Rimu", u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, XVIII/3, Sarajevo, 2014., str. 203.

³⁸ GIACOMO DI PIETRO LUCCARI, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Andrea Trevisan, Ragusa, 1790., str. 185. Luccari piše samo ovo: "Il suo ritratto al naturale si vede dipinto nel palazzo di Papa nella sala di Costantino". Za likom kraljice na freskama Konstantinove dvorane bezuspješno su tragali brojni istraživači, a napose Lajos Thallóczy. Dakako, moguće je, ali malo vjerojatno,

Osim Luccarijeve tvrdnje, nije poznata ni jedna druga vijest da se kraljičin lik prenosio na fresku u Konstantinovoj dvorani.

Slika 8. Domenico Panetti (?), Portret djevojke, ulje na dasci, 39 x 32 cm, početak 16. stoljeća, Pinacoteca capitolina Roma.

Vjerojatno će ostati vječna tajna kako je na temelju jedne Luccarijeve rečenice Ivan Kukuljević Sakcinski 1856. godine izveo zaključak da je to ista "podoba" kraljice bosanske Katarine koja se nalazi u Kapitolinskoj galeriji i pripisuje se Belliniju, iako je "u imeniku zabilježena kao *ritratto ignoto*".³⁹ Ova ničim potkrijepljena Kukuljevićeva tvrdnja pala je na plodno tlo romantičnog historicizma. Godine 1874. Ferdo Quiquerez izradio je kopiju slike nakon čega je proizvoljna atribucija kod nas postala neupitna i široko prihvaćena iako je ni jedan domaći

da se kraljičina slika nalazila u Konstantinovoj dvorani u nekom drugom obliku.

³⁹ Radi se o portretu nepoznate djevojke, ulje na drvenoj ploči (39 x 32). IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim*, Nakladna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja, Zagreb, 1857., str. 81; ISTI, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, Tiskom narodne tiskarne dra. Ljudevita Gaja, Zagreb, 1858., str. 199-200.

ni strani povjesničar umjetnosti nije potvrdio. Ostala je popularna do danas iako ju je godine 1936. argumentirano opovrgnuo tadašnji ravnatelj Strossmayerove galerije Artur Schneider. Prema ikonografskoj analizi i stilskim karakteristikama djela te kraljičinoj biografiji i recentnoj literaturi on je ustvrdio da djevojka na kapitolskoj slici nikako ne može biti Katarina Kosača, niti se slika može pripisati Belliniju.⁴⁰ S druge strane, o slikaru portreta i naslikanoj djevojci još uvijek ne postoji nedvojbeno mišljenje struke, a slikara i portretiranu djevojku najčešće se traži u umjetničkim i plemićkim krugovima grada Ferrare i Bologne. Prema katalogu Kapitolske pinakoteke danas se *Ritratto di giovinetta* pripisuje ferrarskom slikaru Domenicu Panetti (1460.-1530.) i datira se u prvo desetljeće 16. stoljeća, a neki znalci smatraju da je djevojka na slici Isabella d'Este (1474.-1539.).⁴¹

Zaključak

Potkraj 16. stoljeća, više od stotinu godina od smrti bosanske kraljice Katarine Vukčić Kosača, oko njezine povijesne sudbine i političke baštine Bosanskoga Kraljevstva spleo se niz simbola prožetih obnoviteljskim i protuosmanskim idejama. Bijaše to plod heterogene ideologije humanističkog *ilirizma* koju su potaknuli prvi veći porazi Osmanlija kod Lepanta 1571. i Siska 1593. godine. Pod antičkom odrednicom Ilirije podrazumijevale su se etničke granice naroda na području Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Bosne i Hercegovine, neovisno o trenutnoj jurisdikciji. "Ilirsko carstvo" trebalo je biti uspostavljeno nakon protjerivanja Turaka, a središnje simboličko mjesto u tim je zamislima imalo Bosansko Kraljevstvo kao srce imaginarne Ilirije. Osloboditeljski planovi podrazumijevali su i ustanak kršćanskoga stanovništva na slavenskom jugoistoku i u Albaniji. Pojavu ranonovovjekovne ilirske ideologije treba razumjeti u širem kontekstu krusadističkih planova papinstva, carske dinastije Habsburgovaca i španjolskih kraljeva, te njima ovisnih talijanskih vladara potkraj 16. i početkom 17. stoljeća. Domaći nositelji tih zamisli bili su okupljeni

⁴⁰ ARTUR SCHNEIDER, "O portretu bosanske kraljice Katarine", u: *Hrvatska revija*, 9, Zagreb, 1936., str. 491-494.

⁴¹ SERGIO GUARINO – PATRIZIA MASINI, *Pinacoteca capitolina – Catalogo generale*, Editore Mondadori Electa, Roma, 2007.; https://it.wikipedia.org/wiki/Catalogo_dei_dipinti_della_Pinacoteca_capitolina (20. 7. 2024.).

u nekoliko krugova. Prvenstveno su tu spadali pripadnici hrvatske intelektualne i crkvene elite oko bratovštine i gostinca uz crkvu sv. Jeronima u Rimu, zatim plemići i ljudi slobodnih zanimanja u dalmatinskim komunama, napose u Dubrovniku. Za širenje simboličkih i heraldičkih aspekata *ilirizma* bili su naročito zaslužni članovi slanskih i primorskih pomorskih rodova u španjolskoj službi na čelu s Iveljićima-Ohmućevićima. Nema sumnje da su u političkim planovima protuosmanske *reconquiste* na jugoistoku Europe aktivno sudjelovali i franjevci Bosne Srebrene koja se protezala velikim područjem pod osmanskom vlašću.

Tragični usud bosanske kraljice Katarine, njezina smrt u Rimu i oporuka iz 1478. godine kojom je svoje kraljevstvo ostavila papi, u tim je krugovima potaknula razradu ideje o prijenosu kraljevstva (*translatio regni*) po kojoj je Bosansko Kraljevstvo zajedno s dinastičkim pravima Nemanjića trebalo pripasti papi i novom prijestolnom krugu *ilirske* aristokracije. U skladu s tim, u Dubrovniku, Slanom, Rimu i u Bosni, od osamdesetih je godina 16. stoljeća nastao niz diplomatskih, heraldičkih, genealoških i epigrafičkih izvora i artefakata čiji zajednički sadržaj potvrđuje tezu o središnjoj simboličkoj ulozi Katarinine baštine. Kontekst ranonovovjekovne ideologije *ilirizma* povezuje simbolički sadržaj *Rodoslovlja gospode bosanske* sa slikom uskrsloga Krista i kralja Stjepana Tomaša iz 1461./1462. *Rodoslovlje* je dao izraditi Petar Iveljić Ohmućević 1584. godine, a upravo Katarinin grb u njemu predstavlja genealoški kôd za tumačenje ideje "prijenosa kraljevstva". U to se uklapa sadržaj i zamršena sudbina kraljičine nadgrobne ploče i dvaju njezinih epitafa iz 15. i 16. stoljeća, kao i djelovanje albanskoga plemićkog roda Angela u promicanju Katarinine genealogije od cara Konstantina Velikog. Briga oko sastavljanja i provođenja kraljičina testamenta potvrđuje tezu da je ilirska ideologija tragala za autentičnom povijesnom potkrepom. Njezino slabljenje i zamiranje nastupilo je nakon rasapa protuosmanske lige s istovremenim slabljenjem i izumiranjem vodećih slansko-primorskih rodova tijekom opće gospodarske krize u 17. stoljeću. Politički mit ugrađen u sadržaj ilirske ideologije izgubio je svoju pokretačku snagu i ubrzo je pao u zaborav. Od ambicioznoga političkog programa ostale su samo simboličke ljušture ideja i artefakata spremne prihvatiti buduće ideološke poruke i sadržaje. Tako se na tragu moderne ideologije Gajeva ilirskog pokreta, sredinom 19.

stoljeća pojavila još jedna izravna refleksija Katarinine baštine. Najzaslužnija osoba za proglašavanje slike nepoznate djevojke u rimskoj Kapitolinskoj galeriji tobožnjim Katarininim portretom bio je Ivan Kukuljević Sakcinski koji je svoju atribuciju temeljio na pukoj želji da u duhu romantičnog historicizma likovno otjelovi slavu kraljicu.